

Autor: prof. TECARU DANA-IONELA
Scoala Gimnazială „Radu cel Mare” Bogați, județul Argeș

CONCEPTUL DE DEIXIS

Începând cu secolul al XX-lea, una dintre preocupările lingviștilor a fost definirea noțiunii de *deixis*, termenul acesta fiind cunoscut încă din antichitate sub forma adjectivului *deiktikos*, în gramaticile grecești, cu sensul de „demonstrativ”. Noul adjectiv, *deictic*, ca și substantivul corespunzător, *deixis*, primește un sens mai larg cu care va fi folosit nu doar în lingvistică, ci și în psihologie și filosofie.¹

Un prim studiu general consacrat acestei noțiuni aparține lui Henri Frei (1944), iar primul lingvist care a acordat o atenție deosebită studiului despre *deixis* a fost Charles J. Fillmore, în 1971 (*Santa Cruz Lectures on Deixis*).

John Lyons înțelege prin *deixis* „localizarea și identificarea persoanelor, obiectelor, evenimentelor și activităților despre care se vorbește sau la care se face referire în raport cu contextul spațio-temporal creat și susținut de actul rostirii și de participarea la acesta, în situația tipică, a unui singur vorbitor și cel puțin a unui interlocutor”².

Gram. Acad. este de părere că „prin *deixis* se desemnează ansamblul modalităților de expresie care asigură ancorarea mesajului lingvistic (enunț) în situația de comunicare în care este produs”³.

Liliana Ionescu Ruxăndoiu amintește și ea faptul că studierea deixisului nu reprezintă o preocupare recentă a lingvisticii, orientările teoretice actuale oferind „un cadru coerent de discuție și, pe această bază, permit sesizarea unor elemente esențiale pentru înțelegerea fenomenului”⁴. Autoarea împărtășește părerea lui Stephen C. Levinson, conform căruia „deixisul este un aspect fundamental al organizării pragmatice a discursului”⁵.

Deixisul, numit și *indexicalitate*, a fost considerat „conexiunea dintre cuvinte și context”, în alți termeni, „legătura dintre limbă și context în structurile diferitelor limbi”⁶. Aceste termen provine din grecescul *δειξίς* care înseamnă „arătare” și „presupune folosirea demonstrativelor, a pronumelor personale la persoana întâi și a doua, a diverselor adverbe de timp și de loc”⁷.

Catherine Kerbrat-Orecchioni definește elementele deictice ca „unități lingvistice a căror funcție semantico-referențială implică luarea în considerație a anumitor elemente constitutive ale situației de comunicare, și anume rolul pe care îl poartă, în procesul enunțării, actanții procesului de comunicare și situația spațio-temporală a locutorului și, eventual, a interlocutorului”⁸.

1 Luminița Hoarță Cărăușu, *Pragmatica pronomelui*, Ed. Cerami, Iași, 2005, pg. 9 [= Cărăușu, *Pragmatica*].

2 Idem, *Ibidem*.

3 *Gramatica limbii române*, Ed. Academiei Române, București, 2005, pg. 635 [*Gram. Acad.*, 2005].

4 Liliana Ionescu Ruxăndoiu, *Conversația. Structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite (ed. a II-a revizuită)*, Ed. ALL, București, 1999, pg. 84 [= Ionescu, *Conversația*].

5 Vezi Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge University Press, 1983, pg. 284.

6 Luminița Hoarță Cărăușu, *Pragmalingvistica. Concepte și taxinomii*, Ed. Cerami, Iași, 2004, pg. 49 [= Cărăușu, *Pragmalingvistica*].

7 Idem, *Ibidem*.

8 Catherine Kerbrat-Orecchioni, *L'énonciation de la subjectivité dans le langage*, Paris, 1980, pg. 36 [= Kerbrat, *Subiectivité*].

Elementele deictice mai poartă denumirea de „expresii indexicale“, acestea reprezentând „o clasă de elemente lexicale a căror referință poate fi determinată numai în legătură cu un context pragmatic“⁹.

Luminița Hoarță Cărașu este de părere că „multe aspecte ale deixisului sunt în limbile naturale atât de puternic gramaticalizate, încât este greu ca acestea să fie privite ca fiind altceva decât o parte a semanticii“¹⁰. Dacă acceptăm definiția dată semanticii de către St. C. Levinson („domeniul care cuprinde toate aspectele convenționale ale înțelesului“¹¹), atunci trebuie să subscriem domeniului semanticii majoritatea fenomenelor deictice. Însă nu trebuie pierdută din vedere pragmatica, deoarece elementele deictice se referă la „relația dintre structura limbii și contextele în care limba este folosită“¹². Astfel, deixisul este revendicat atât de semantică cât și de pragmatică, după cum observă Luminița Hoarță Cărașu. Cercetătoarea tinde să dea prioritate pragmaticii întrucât „elementele deictice includ multe și diferite aspecte care se referă la diverse circumstanțe ale enunțării“¹³.

Categoriile tradiționale ale deixisului sunt *persoana*, *locul* și *timpul*. *Persoana deictică* „vizează rolul protagoniștilor în actul de comunicare lingvistică“, *elementele deictice spațiale* „vizează relații în interiorul diverselor coordonate spațiale“ și *elementele deictice temporale* „vizează relații în interiorul diferitelor coordonate temporale“¹⁴.

Gisa Rauh consideră că prin intermediul expresiilor deictice se realizează, în situația de comunicare convențională, o legătură cu *vorbitorul*, cu *locul* și *timpul* emiterii mesajului, dar și cu *maniera* în care acesta transmite mesajul lingvistic, cu *statutul său social* și cu *încărcătura tematică* a mesajului. Altfel spus, expresiile deictice conțin anumite „dimensiuni deictice“ *personale, locale, temporale, modale, tematice, sociale* etc.¹⁵

Într-o strânsă legătură cu elementele deictice se află gramaticalizarea distincției operate de majoritatea limbilor naturale „între *proximal* (aproape de vorbitor) și *distal* (nu este aproape de vorbitor, câteodată aproape de adresant). Asemenea distincții se fac, în general, în cazul *demonstrativelor (acesta-acela)* și în cazul adverbilor deictice de loc (*aici-acolo*)“¹⁶.

J. Lyons și Ch. Fillmore consideră ca fiind categorii tradiționale ale deixisului *elementele deictice ale discursului* sau *elementele deictice ale textului*, care se diferențiază de *elementele deictice sociale*. Un exemplu de element deictic al discursului oferit de Luminița Hoarță Cărașu este demonstrativul *aceasta*: „*Aceasta* este ceea ce foneticienii numesc o voce întreruptă.“¹⁷. Elementele deictice sociale sunt bazate pe relațiile sociale dintre vorbitor și adresant, fiind așa zisele *formule de politețe (Honorifica)*¹⁸.

K. Bühler¹⁹ vorbește de o „organizare internă“ a deixisului, considerând că expresiile deictice fac trimitere la un așa-numit „câmp indexical“, al cărui punct „zero“, așa-numitul „origo“, este construit din *persoana care vorbește (eu)*, din *locul emiterii mesajului lingvistic (aici)* și din *momentul în care este făcută comunicarea (acum)*.

9 Vezi Y. Bar-Hillel, „Indexicalische Ausdrücke“, în *Pragmatik*, I, München, 1974, pg. 166.

10 Cărașu, *Pragmalingvistica*, pg. 53.

11 Vezi St. C. Levinson, *Pragmatik*, Tübingen, 1994, pg. 56.

12 Idem, *Ibidem*.

13 Cărașu, *Pragmalingvistica*, pg. 53.

14 Idem, pg. 56.

15 Idem, pg. 62.

16 Luminița Hoarță Cărașu, *Lingvistică pragmatică*, Ed. Cermi, Iași, 1999, pg. 29 [= Cărașu, *Lingvistică*].

17 Idem, *Ibidem*.

18 Cărașu, *Lingvistică*, pg. 29.

19 Vezi K. Bühler, *Sprachtheorie*, Frankfurt, 1978, pg. 79.

Celelalte expresii deictice se definesc, conform părerii lui Bühler, în contrast cu expresiile deictice „origo”²⁰.

St. C. Levinson propune sintagma „centru deictic”, din acesta făcând parte:

- a) *persoana* centrală, care este vorbitorul;
- b) *timpul* central, care este timpul în care vorbitorul emite mesajul lingvistic;
- c) *locul* central, reprezentat de poziția spațială a vorbitorului în timpul comunicării;
- d) *centrul discursului*, care este locul în care se află vorbitorul la producerea mesajului;
- e) *centrul social*, care este statutul sau rangul social al vorbitorului relaționat cu statutul social al interlocutorului²¹.

Ch. J. Fillmore este de părere că există două modalități de folosire a deixisului, și anume *folosirea gestică* și *folosirea simbolică*²². Aceste două modalități de folosire a elementelor deictice „contrastează cu întrebuițarea nedeictică a acelorași cuvinte sau morfeme”²³. Liliana Ionescu Ruxăndoiu oferă ca exemplu o formă deictică cu trei uzuri diferite în trei contexte diferite:

- (a) Mâna *asta* mă doare – uz deictic gestic;
- (b) Strada *asta* mi-a plăcut întotdeauna – uz deictic simbolic;
- (c) L-am întâlnit ieri pe vecinul *ăsta* nou – uz nondeictic.²⁴

O altă noțiune avută în vedere în analiza deixisului este *anafora*. Jacques Moeschler și Anne Reboul consideră „deixa” și anafora „două dintre formele diferite pe care le poate lua referința: referință directă, referință indirectă, referință demonstrativă, referință deictică și referință anaforică”²⁵. J. Lyons susține că este posibil ca un termen deictic să fie întrebuițat atât *anaforic* cât și *deictic*. Luminița Hoartă Căraușu oferă următorul exemplu pentru a ilustra această părere: „M-am născut la Londra și mi-am petrecut *acolo* întreaga mea viață”, termenul *acolo* având o întrebuițare deictică, dar și una anaforică, întrucât se referă la Londra și, în același timp, contrastează cu *aici* în dimensiunea deictică spațială²⁶.

Având în vedere că elementele deictice prezintă o funcționare „semanticoreferențială”, după cum susține Catherine Kerbrat-Orecchioni, vom aminti și noțiunea de *referință*, ce constituie „numele relației lingvistice cu persoanele sau cu obiectele la care acestea trimit”²⁷. Ceea ce se schimbă o dată cu situația de comunicare este *referentul* unității deictice și nu *sensul* său, ce rămâne același de la o utilizare la alta. Catherine Kerbrat-Orecchioni oferă ca exemplu pentru această situație pronumele *eu* care are mereu sensul „persoană care este subiectul enunțării”, deși referentul este mereu altul²⁸. „Expresiile deictice au un referent care variază (referent mobil), acesta depinzând de *cine*,

20 Căraușu, *Lingvistică*, pg. 30.

21 Idem, *Ibidem*.

22 Vezi Ch. J. Fillmore, *Lectures on deixis*, Stanford, California, 1997, pg. 63 [= Fillmore, *Lectures on deixis*].

23 Căraușu, *Pragmalingvistica*, pg. 59.

24 Ionescu, *Conversația*, pg. 85.

25 Jacques Moeschler și Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Ed. Echinox, Cluj, 1999, pg. 327.

26 Căraușu, *Lingvistică*, pg. 32.

27 Luminița Hoartă Căraușu, *Pragmatica pronumelui*, Ed. Cermi, Iași, 2005, pg. 34 [= Căraușu, *Pragmatica*].

28 Kerbrat, *Subiectivité*, pg. 37.

când și *unde* sunt acestea folosite²⁹. Pe lângă referința *deictică* (Pierre locuiește *aici*), Catherine Kerbrat-Orecchioni propune și o referință „absolută“ (Pierre locuiește la *Lyon*), o referință „contextuală“ (relaționată unui element explicit în context) (Perre locuiește la *sud de Paris*)³⁰.

29 Cărăușu, *Pragmatica*, pg. 34.

30 Idem, *Ibidem*.